

לב ויגוצקי והתאוריה החברתית-תרבותית

אתגרים בחינוך - אז ועכשיו

מיכל צלרמאיר ואלכס קוזולין

Lev Vygotsky and Sociocultural Theory

Educational Challenges, Then and Now

Michal Zeller Mayer and Alex Kozulin

מחברים:

מיכל צלרמאיר, מרכזת הלימודים לתואר שני עם תזה, מכללת לוינסקי לחינוך
אלכס קוזולין, ראש התוכנית לתואר שני בחינוך מיוחד, המכללה האקדמית אחוה
וראש יחידת המחקר וההכשרה הבינלאומית במכון פויירשטיין, ירושלים

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכת אקדמית: שרה שמעוני

עורכות טקסט ולשון: לילך צ'לנוב, עדי רופא

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: בלה טאובר

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,
נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, דורון נידרלנד, יעל פישר, שי פרוגל

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר
ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל
השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן
במהדורות הבאות.

מסת"ב: 978-965-530-164-9

© כל הזכויות לתמונות וליצירות שמורות ליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ט/2019

טל': <http://www.mofet.macam.ac.il> 03-6901406

דפוס: אופסט טל בע"מ

תוכן העניינים

פתח דבר - התאוריה החברתית-תרבותית: סוג חדש של פסיכולוגיה

9..... שרה שמעוני

שער 1 - התאוריה הוויגוצקיאנית: מסגרת מושגית והשאלות החשובות

פרק 1: התעלומה של ויגוצקי 15

התאוריה החברתית-תרבותית: נקודת ההתחלה 17

תחומי דעת רבים, תאוריית-על אחת..... 20

פרק 2: מעבר הרעיונות הוויגוצקיאניים מרוסיה למערב והתפתחות התאוריה

החברתית-תרבותית..... 24

ויגוצקי לעומת פיאז'ה..... 26

בעיות בתרגום לאנגלית..... 28

ההתמקדות במושגים מדעיים לעומת מושגים יום-יומיים 30

פרק 3: יישומים נאו-ויגוצקיאניים במערב..... 32

שאלת התיווך האנושי והכלים הפסיכולוגיים..... 32

שאלת הקשרים בין דיבור לחשיבה..... 33

שאלת הקשר בין שפה לתרבות ובין הגלובלי למקומי 34

שאלת ההבדלים התרבותיים..... 35

שאלת פוטנציאל הלמידה..... 36

שאלת הקשר בין קוגניציה לחינוך..... 37

שאלת מקומו של השיח הדיאלוגי בהוראה-למידה..... 38

שאלת הקשר בין טכנולוגיה לפדגוגיה-הוראה-למידה בעידן המרשתת

והאינטליגנציה המלאכותית..... 40

מושגים מרכזיים בתאוריה החברתית-תרבותית..... 41

שער 2 - הקשרים שבין חשיבה, שפה ותרבות

פרק 4: תפקידם של כלים מוחשיים וסמליים בתיווך תהליכי למידה..... 47

המקורות המרקסיסטיים לרעיונותיו של ויגוצקי..... 48

51.....	ייחודו של האדם על פי ויגוצקי.....
52.....	הדיאלקטיקה שבין כלים לסימנים.....
54.....	הדיאלקטיקה שבין הפרט לחברה.....
59.....	לב ויגוצקי ומרשל מקלוהן.....
65.....	ויגוצקי בעידן המטה-קוגניציה.....
89.....	פרק 5: חשיבה ודיבור - מלב ויגוצקי למייקל טומסלו .....
90.....	התפתחות הדיבור האנושי - פילוגנסיס.....
94.....	התפתחות הדיבור אצל הפרט - אונטוגנזיס.....
132.....	פרק 6: שפה ותרבות - בין לוקלי לגלובלי .....
139.....	שפה ותרבות בעידן הגלוקליזציה.....
142.....	האנגלית כשפה גלוקלית.....

שער 3 - אינטליגנציה, התפתחות ואבחון תלוי תרבות וחברה

149.....	פרק 7: האינטליגנציה כמבנה תלוי תרבות וחברה .....
150.....	המודל הפסיכומטרי.....
154.....	הבדלים בין-תרבותיים בקוגניציה על פי המודל החברתי-תרבותי.....
167.....	בתי ספר שונים, תפקודים קוגניטיביים אחרים.....
170.....	מעבר מתרבות לתרבות.....
188.....	קוגניציה בחברה רב-תרבותית.....
190... ..	פרק 8: טווח ההתפתחות הקרובה בהקשרים של התפתחות, הוראה ואבחון .....
190.....	פעילות מובילה.....
192.....	טווח ההתפתחות הקרובה בהקשר ההתפתחותי.....
196.....	טווח ההתפתחות הקרובה בהקשר החינוכי.....
207.....	פרק 9: ניבוי פוטנציאל הלמידה ואבחון דינמי של חשיבה והתפתחות .....
207.....	מנת משכל או פוטנציאל למידה.....
207.....	היכולת ללמוד.....
209.....	רעיון טוב אינו מספיק.....
212.....	חידוש העניין באבחון דינמי במערב בשנות השישים.....
222.....	פוטנציאל הלמידה - עדיין מושג חמקמק.....

שער 4 - פדגוגיה חברתית-תרבותית וסביבות למידה

229.....	פרק 10: לקראת פדגוגיה חברתית-תרבותית.....
229.....	מחינוך רטרופקטיבי לחינוך פרוספקטיבי.....
230.....	המודל החינוכי הווגוצקיאני במבט לעתיד.....
233.....	תוכניות ויגוצקיאניות לטיפול מיומנויות קוגניטיביות של ילדי גן חובה... 233
236.....	תוכנית טרום-בית ספר לפיתוח תפקודים ניהוליים - שליטה בתפקודי ההכרה.....
239.....	תוכניות אימון קוגניטיבי לגיל בית הספר.....
247.....	פדגוגיה תרבותית - סיכום.....
	פרק 11: פדגוגיה דיסקורסיבית - סביבות למידה חברתית המבוססות על שיח.....
249.....	דיאלוג ללא מילים - הוראה מותאמת-תלמידים להנגשת שילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים.....
249.....	אוריינות בגיל הרך.....
255.....	הוויכוח על תחילת הוראת הקריאה ועמדתו של ויגוצקי.....
258.....	הוראת הכתיבה בבית הספר היסודי.....
263.....	הוראה-למידה בדרך החקר בתחום המדעים.....
268.....	הוראה-למידה כהשתתפות בקהילה לומדת.....
273.....	קהילות לומדות של מורים ומורי מורים.....
278.....	פרק 12: הוראה-למידה בעידן המרשתת והאינטליגנציה המלאכותית.....
283.....	חשיבותה וייחודה של ההוראה האנושית בראי הפסיכולוגיה האבולוציונית ובמבט לעתיד.....
284.....	חשיבות החיקוי להוראה-למידה.....
287.....	חשיבות הדמיון והחשיבה היצירתית להוראה-למידה.....
290.....	סביבות למידה מקוונות.....
293.....	שלושה דורות של יישומי אינטרנט בחינוך.....
294.....	אחרית דבר: ויגוצקי והחינוך בישראל בתחילת המאה ה-21.....
312.....	מקורות.....
316.....	תקציר באנגלית.....
351.....	

רשימת האיורים והלוחות

68.....	איור 1: תיווך התפקידים המנטליים הגבוהים על פי ויגוצקי.....
70.....	איור 2: תאוריית הפעילות.....
72.....	איור 3: מערכת פעילות בין-אישית מורכבת.....
74.....	איור 4: התמרה הדדית על פי אנגסטרום.....
98.....	איור 5: משולש הקשב המשותף.....
	איור 6: מפת מושגים בנושא התפתחות מלמעלה למטה, מלמטה למעלה ומימין לשמאל.....
125.....	איור 7: אזור פיתול החגורה הקדמי.....
129.....	איור 8א': תבנית תפיסתית.....
157.....	איור 8ב': אשליה אופטית.....
161.....	איור 9: טקסט לדוגמה בכתב ואי.....
177.....	איור 10: מטריצה פרוגרסיבית רגילה של רייבן.....
208.....	איור 11: מטלת היתדות של ריי.....
216.....	איור 12א': מבחן קוביות קוהס.....
216.....	איור 12ב': ציור דו-ממדי של הקוביות.....
235.....	איור 13: פעולה של הסמלה.....
236.....	איור 14: כיצד להתאים ציור לדגם.....
238.....	איור 15: משימת הנקודות ומשימת פלנקר אריקסון.....
241.....	איור 16: משימת מתמטיקה לכיתה א'.....
242.....	איור 17: משימות פיאז'ה.....
279.....	איור 18: התכונות ודרכי החשיבה הנדרשות ממורים חדשנים.....
294.....	איור 19: הגדילה המעריכית של תרבות האינטרנט.....
295.....	איור 20: מהפכת המרשתת בחינוך.....
	איור 21: התפקידים המגוונים והמורכבים של המורה בדור הראשון של סביבות הלמידה המקוונות.....
297.....	איור 22: סביבות למידה מקוונות על פי גריסון ואנדרסון.....
301.....	איור 23: התנסות יעילה בלמידת חקר בסביבת למידה מקוונת.....
303.....	איור 24: הסביבה הלימודית בלמידת חקר.....
	איור 25: פעילות הוראה-למידה-הערכה במיזם סביבות למידה מערבות בפינלנד.....
304.....	

לוח 1: התפתחותם של המושגים המדעיים מלמעלה למטה ומלמטה למעלה	122
לוח 2: הבסיס הסמנטי לשפות השונות באנגלית	145
לוח 3: למידה פורמלית לעומת למידה לא פורמלית	173
לוח 4: תקופות בהתפתחות הילד והילדה	191
לוח 5: שינויים ראשונים בהשקפות בדבר הוראת קריאה וכתיבה (בארצות הברית)	264
לוח 6: פריסת סוגות כתיבה לכיתות א'-ה'	266

פתח דבר

התאוריה החברתית-תרבותית: סוג חדש של פסיכולוגיה

המאה ה-21 מאופיינת עד עתה בהתפתחות מואצת של הבינה המלאכותית ובהתעצמות יכולות המחשב למלא משימות אנושיות ולעצב את העולם החומרי, החברתי והפרטי; בהתרבות מואצת של הידע והמידע ובהקלת הנגישות אליהם; ברישות חברתי ובשליטה הולכת וגוברת של חוכמת ההמונים בכל תחום. בעולם שאנו חיים בו, הגבולות בין הריאלי לוירטואלי נמסים אט-אט. זהו עולם גלובלי שבו הפחד מאובדן הזהות ומאיבוד הדרך גורם לעליית הצורך בהשתייכות, ומשום כך להתחזקות זהויות לאומיות ומקומיות. החינוך מתקשה לעמוד בקצב ההתפתחויות האלה ולתת להן מענה.

התופעות שתוארו לעיל דורשות חשיבה פסיכולוגית אחרת. בהקשר זה אנו מציגים את תפיסותיהם של לב ויגוצקי, של עמיתיו ושל ממשיכיהם - נציגי התאוריה החברתית-תרבותית בחינוך - שקולותיהם בקעו משנות השלושים של המאה הקודמת ברוסיה ומאמצע המאה הקודמת במערב; תאורטיקנים אלה מציעים תשובות לשאלות החשובות של האדם והחברה, שיכולות לסבר את הדעת גם בשלב הזה של התפתחות האנושות. שאלות אלו עוסקות בקשרים שבין שפה, תרבות, חשיבה, התפתחות האדם, חינוך, הוראה ולמידה ועוד, והן זכו לתשובות מעניינות ברמה התאורטית וברמה היישומית.

ספר זה מציג את תרומתה של התאוריה החברתית-תרבותית ואת השתמעויותיה לקשרים שבין תרבות, התפתחות, שפה, חשיבה וחינוך; הוא מתמקד בהשלכותיה של התאוריה על התאמת ההוראה-למידה-הערכה והחינוך למאה ה-21. בספר ארבעה שערים: השער הראשון מציג את לב ויגוצקי, אביה של התאוריה החברתית-תרבותית, את התקופה שבה הוא חי ואת קהילת השיח שלו. השער מתאר את התקבלות כתביו במערב שנים רבות לאחר מותו, ואת השפעתם הגוברת והולכת על הפסיכולוגיה ההתפתחותית והחינוכית ועל תפיסת ההוראה-למידה-הערכה כחלק מפיתוח סביבות למידה מתקדמות המבקשות לצמצם את הפער שבין בית הספר ותוכניות הלימודים לבין העולם הטכנולוגי שאנו חיים בו. בשער זה נציג את השאלות שוויגוצקי עסק בהן ואת המושגים שטבע כדי להקל על הקוראים את הבנתם כשיופיעו גם בהמשך (פרקים 1-3).

בשלושת השערים הבאים נעסוק בנושאים המרכזיים שעניינו את ויגוצקי ואת ממשיכיו, המייצגים את התאוריה החברתית-תרבותית. השער השני עוסק בקשרים שבין חשיבה, שפה ותרבות, ובו שלושה פרקים: הפרק הראשון (פרק 4) עוסק בתיווך תהליכי חשיבה באמצעות כלים וסמלים. פרק זה דן ביחסם של ויגוצקי ועמיתיו לנושא האבולוציה החברתית-תרבותית שהאדם מקדם והיא מקדמת אותו, האבולוציה שהפרידה בינו לבין קופי-על, כמו השימפנזים, השבויים עדיין בכבליה של האבולוציה הביולוגית. בפרק זה ניפגש עם ויגוצקי המרקסיסט, שראה באדם יוצר כלים שבאמצעותם הוא משתלט על הטבע, והם מעצבים את התודעה שלו. בפרק מוקדשת תשומת לב מיוחדת לכלים ולסמלים שהאדם המציא לשם תקשורת ולקידום תהליכי חשיבה ולמידה.

הפרק השני (פרק 5) מתמקד בהמצאה האנושית החשובה ביותר בעיני ויגוצקי - השפה האנושית - הכלי האוניברסלי והאולטימטיבי שאפשר את האבולוציה התרבותית של האדם ועודו מאפשר אותה. יוצגו בו שתי נקודות המבט שוויגוצקי התבונן בהן: פילוגנטיקה - התפתחות האנושות, ואונטוגנטיקה - התפתחות האדם. יתוארו התובנות הפילוגנטיות שלו ושל ממשיכיו הרבים בדבר התפתחות הדיבור האנושי וההבדלים בינו לבין שפת החיות, וכן התובנות האונטוגנטיות בעניין התפתחות שפת האם אצל פעוטות, התפתחות מושגים מדעיים במסגרת בית-ספרית ולמידת שפה זרה. כל זאת בהשוואה לקביעותיו של ז'אן פיאז'ה. ולבסוף, נגבה את תובנותיו של ויגוצקי בממצאים עכשוויים ממחקר המוח, המראים עד כמה הקדים ויגוצקי את זמנו.

בפרק השלישי בשער זה (פרק 6) נתאר את התהליך המואץ של המסת הגבולות בין התרבויות ואת עליית מעמדה של האנגלית כשפה גלובלית לצד ההישענות המתחזקת על התרבות המקומית, המשמשת לאדם בית וזהות. נציג מחקרים חדשים על מאפיינים אוניברסליים של שפות לעומת מאפיינים תרבותיים מקומיים שלהן ועל השפעותיהם על החשיבה.

השער השלישי עוסק באינטליגנציה ובאבחון דינמי תלוי תרבות. גם בשער זה שלושה פרקים. הפרק הראשון (פרק 7) יציג הגדרות מערביות של אינטליגנציה ומבחנים שפותחו כדי למדוד אינטליגנציה ולהעריכה, ולעומתם נציג את העמדה החברתית-תרבותית המצדדת בעריכת מבחנים תלויי תרבות. בפרק השני (פרק 8) נדון במושג "טווח ההתפתחות הקרובה" (ZPD - Zone of Proximal Development) בהקשרים של התפתחות, הוראה ואבחון; בפרק השלישי (פרק 9) נדון בפוטנציאל הלמידה ובאבחון דינמי של חשיבה והתפתחות. כפי שאפשר לראות, המושג "אבחון דינמי" הוא המושג המרכזי בשער זה. מושג זה

מייצג את פעילות ההוראה-למידה האולטימטיבית, שבמהלכה המורה מזהה את "טווח ההתפתחות הקרובה" של התלמיד או התלמידה, כלומר את פוטנציאל הלמידה שלהם בעתיד הקרוב ביותר; פוטנציאל שהם יכולים לממש בהווה רק בתיווך המורה. בפרק זה נראה כיצד קיבלו מושגים אלו שטבע ויגוצקי משמעות רלוונטית בעבודותיהם של חוקרים בעולם המערבי ובמרכז פוירשטיין לקידום כושר הלמידה בירושלים.

השער הרביעי מוקדש ליישומים של פדגוגיה תרבותית ולפיתוח סביבות למידה. בפרק הראשון בשער זה (פרק 10) נלמד על סביבות למידה ויגוצקיאניות שפיתחו חוקרים רוסים בני זמננו, המבקשים בעיקר לשדרג את תהליך ההמשגה של ילדים בעזרת אימון בתרגילי חשיבה.

הפרק השני בשער (פרק 11) מסביר את החשיבות שהתאורטיקנים החינוכיים מייחסים ללמידה חברתית המבוססת על שיח בין תלמידים למורים ובין תלמידים לבין עצמם. בהקשר זה נדון במושג "קהילה לומדת" וביישומיו בתחומי האוריינות, המתמטיקה והמדעים, ובלמידה של מורים. הפרק האחרון (פרק 12) יוקדש להתפתחויות של התובנות שלנו על למידה בעידן המרשתת (האינטרנט) והאינטליגנציה המלאכותית ועל פיתוח סביבות למידה בית-ספריות המותאמות לדור הזה. פרק זה יסתיים בדיון בתרומתם של המורה והמורה ובצורך במורים גם בעידן ההתפתחויות הטכנולוגיות. כל זאת, כמובן, אגב עיגון הטיעונים בכתביו של ויגוצקי ושל ממשיכיו, מפתחי התאוריה החברתית-תרבותית. ולבסוף, באחרית הדבר נתאר כיצד מתקבלת תורתו של ויגוצקי בישראל בתחילת המאה ה-21.

מסקירה קצרה זו של תוכני הספר אפשר ללמוד שכל הפרקים עוסקים בכמה מושגי יסוד החוזרים על עצמם. עם זאת, כל אחד מהפרקים מאיר תחום אחר, והצירוף שלהם יחד מעניק לתאוריה את אופייה הייחודי של תאוריית-על.

כתיבת הספר התאפשרה בזכות שיתוף פעולה בין שני חוקרים בעלי רקע שונה: פרופ' מיכל צלרמאיר ופרופ' אלכס קוזולין. צלרמאיר היא אשת חינוך המתמחה בתחומי השפה, האוריינות והתקשורת, המכירה את ויגוצקי בתרגום לאנגלית ולעברית, ובשלושים השנים האחרונות עוקבת אחרי הפיתוחים של תורתו במערב. במסגרת עבודתה במכללת לוינסקי לחינוך היא מתמקדת בעיקר בפיתוח לימודי התואר השני במכללה, לאחר שעסקה בפיתוח סביבות למידה דיסקורסיביות בבתי ספר בתחום האוריינות ובתחומים אחרים ובבניית קהילות לומדות עבור מורים ומורי מורים. רבות מהעבודות שלה משלבות מחקר פעולה להובלת השינויים האלה. עבודותיה מבוססות על מחקר איכותני הנותן קול

למורים ולתלמידים המשתתפים במחקרי הפעולה האלה, והן מראות שלומדים מתפתחים במהלך אירועי למידה לכיוונים בלתי צפויים ולא תמיד על פי תוכניתו של המורה או החוקר. קוזולין, פסיכולוג חינוכי ממוצא רוסי, מחשובי הפרשנים של ויגוצקי בעולם, הוא מנהל מיזמי המחקר והאימון הבין-לאומיים במרכז פוירשטיין לקידום כושר הלמידה וראש התוכנית לתואר שני בחינוך מיוחד במכללת אחוה. עבודות המחקר שלו עוסקות באבחון דינמי, בלמידה מתווכת, בהתערבות קוגניטיבית ובצרכים מיוחדים של ילדים מרקע תרבותי שונה. מחקריו מבוססים על אוכלוסיות גדולות ועל מחקר כמותני המודד את השפעת ההתערבות על הלומדים באמצעות מבחנים לפני ההתערבות ואחריה ובהשוואה לקבוצת ביקורת. שני הכותבים שיתפו פעולה בעבר בתרגום לעברית ובעריכה של הספר *Mind in Society*, שיצא לאור בישראל בשם *למידה בהקשר חברתי*, התפתחות התהליכים הפסיכולוגיים הגבוהים (2004). בספר הזה הם מציגים את ההיבטים השונים של התאוריה החברתית-תרבותית בישראל ואת הפיתוחים הרבים של גישה זו בעולם.

שרה שמעוני

תודות

להוצאת מכון מופ"ת ולעורכת הראשית היוצאת ד"ר יהודית שטיימן על התמיכה לאורך כל הדרך, ולד"ר דודו רוטמן העורך הראשי הנוכחי, על השלמת התהליך. לעורכת האקדמית ד"ר שרה שמעוני על הקריאה המעמיקה של הספר ועל הרעיונות החשובים לעיצובו. לעורכות הלשוניות, לילך צ'לנוב ועדי רופא, ולעורכת הגרפית, בלה טאובר, על עבודתן היסודית. תודה למאיה זמר על איוריה. לפרופ' יהושפט גבעון, פרופ' רחל משיח, ד"ר קלודי טל וד"ר טלי נחליאלי על ההקשבה ועל העצה.

לסטודנטיות לתואר השני במכללת לוינסקי, שהרשו לנו לצטט מעבודותיהן.